

לשוננו לעם

עורכים: ע' איתן ומ' מדן

כרך יז, תשכ"ו

האקדמיה ללשון העברית
מוגן בזכויות יוצרים

נראה לי, שנוסח הבבלי הוא עיקר, אלא שבארץ־
ישראל היו משפלים לפרקים את האותיות, ובמקום "בדקי"
אמרו "דבקי", בדומה לדרך הדרוש בירושלמי כתובות
לו ע"ב, בסמכו את הכתוב "פן תדבקני הרעה" (בראשית
יט, יט) לדברי המשנה שם, "שהגוה היפה בודק". והשווה
"ערך השלם", ערך "בדק" עמ' 21. ואם כן, "בדקי מיתה"
הם תיקונים כנגד מיתות של נשים, והם המצוות שעליהן
לקיים, כדי שלא ייענשו במיתה.

ראובן סיוון

מחיימים

ו. טָקָס

במדור "הלשון", בכותרת צירימוניה Cérémonie, ב"הצבי" מיום כ"ב בכסלו אתתכ"ח לחורבן (תרנ"ז) שואל
העורך, אליעזר בן־יהודה: "איך נתרגם תרגום מספיק את
המלה הזאת, בפרט במאמר 'דבר בלי צירימוניה'?", ולאחר
שהוא מביא את הצעותיו של שטיינברג במילונו הרוסי־עברי:
"דרך בעם", "חקת החיים", "מנהג", "ארח עולם", ומנסה אותן
בביטוי "בלי צירימוניה", הוא מעיר, ש"התרגומים האלה
מעידים על עצמם עד כמה הם אי אפשריים... כל זה לא נותן
לנו איזה דבור מתקבל, שיהיה אפשר באמת להשתמש בו".
גם תרגומים אחרים של שולבוים במילונו הגרמני־עברי ושל
הולנדרסקי במילונו הצרפתי־עברי אינם מתקבלים על דעת

בן־יהודה. לדעתו המונח צריך שיהיה בו "הדרת קדש ותכונה של חגיגה", ו"משתמשים בלשוננו" לענין זה במלה סדר: סדר העבודה, סדר ליל הפסח וכדומה. אבל כלום אפשר לומר: "חבר אתי בלי סדר, אכול אתנו בלי סדרים יתרים"? וכאן מזכיר בן־יהודה ש"יש עוד מלה אחת לסדר, שיש בו צד חגיגות, והיא מלת טָקֶס, טָקְסִים" ומביא מן המקורות: ראו עיני טקסים של מעלה ואהבתים (שהש"ר, פסוק הביאני); נתכנסו ישראל על אהרון בטקסים גדולים (תנחומא בהעלותך י"ד). והוא מוסיף: "ומקורו בלשון יונית... וראיה להפירוש הזה של טקס היא, כי גם לשון ערבים ההמונית המדברת תשתמש למושג של צירימוניה דתית בהשם 'טקס', וכבר העירונו הרבה פעמים על הדמיון שיש בין לשון ערבית ההמונית ובין לשון עברית. וכן נראה מדברי הפיטן שיסד: בטקס מטקסים... ונאמר למשל: פלוני בא עלי בטקסים גדולים... וכן: בלי טקס, או בלי טקסים יתרים". בסיום דבריו אומר ב"י: וכן נוכל לבנות השם טקסן, להאדם המרבה בטקסים... ושם המקרה מזה טקסנות". במכתב בנו של ב"י, איתמר בן אב"י, לדניאל פרסקי מר"ח תמוז תש"י, שנתפרסם בקובץ "גנוזים" ב' תל אביב, תשכ"ה, מתרעם הכותב:

כן, למשל, מצאתי באחד ירכונוני את הסיפור על־דבר ביאליק המנוח ובו מסר כי במסיבה אחת יצר את המלה

---

1. א' אבן שושן במהדורה החדשה של מילונו מביא דוגמה זו משנהר למלה 'טקס': "בואי הילווי עמנו בלא טקסים מטקסים ונטייל בחברותא".

„טקסן“ להביע את המושג maître de cérémonies מלים רבות של בן־יהודה, אבי הדיבור העברי החי וראש מרחיבי שפתנו, ייחס כבודו לסופרים שונים ועל שכך מוכרח אנוכי להכריז באוזניו: „חכמים היוהרו בדבריכם“.

במילונו הביא ב"י מלת טכס בכ"ף בלבד.

ז. הסתדרות

אף לידתה של מלה זו קשורה באירוע חשוב בתולדות היישוב, והוא התקהלות הכנסייה הגדולה בראשותו של א"מ אוסישקין באלול תרס"ג בזכרון יעקב. בכנסייה זו ארגן אוסישקין את „הסתדרות היישוב“ ואת „הסתדרות המורים“, ואף 'אגודת הפועלים עובדי האדמה' אימצה את השם „הסתדרות“ באסיפתה בנושאותו של אוסישקין².

חדד ילין, שהיה אחד מראשי המדברים באותה כנסייה, כותב בספר היובל של הסתדרות המורים, שיצא בתרפ"ט, במאמרו „מראשית ימי היצירה“ על „יסוד 'ההסתדרות הארץ-ישראלית' ויסוד אוסישקין בבואו לא"י בשנת 'תרס"ג" ומעיר לגבי המלה 'הסתדרות', ש"מלה זו נוצרה בשפתנו לרגלי יסוד ה'אורגניזציה' הזאת“.

המלה 'אורגניזציה' או 'אורגניזציה' — ולפעמים גם

---

2. תודתי נתונה לד"ר ח' מרחביה שכיווני למקור, וכן למר ב"י מיכלי ולמר מ' דינבורג מארכיון ומוזיאון העבודה ולמר א' ילין מארכיון הסתדרות המורים, שהעמידו לרשותי את הפרוטוקולים שבכתב יד שבדפוס של הכנסייה ושל איגודי הפועלים, ומהם נוכחתי, שהשימוש במלה 'הסתדרות' לא נזכר בשום מקום לפני ביקורו של אוסישקין בארץ ישראל בתרס"ג.

מלים עבריות כגון אגודה, התאחדות — שימשה עד אז לענין זה בכל האיגודים הגדולים ואף למה שנקרא אחר כך ההסתדרות הציונית. המלים ה"מעוברות" ארגון, ארגן עדיין לא היו, ולענינים 'ארגן' ו'התארגן' שימשו לעתים קרובות הפעלים סידר והסתדר. המלה הסתדרות הייתה ביסודה שם הפעולה של הפועל הסתדר במשמע 'התארגן' של ימינו.

את כרוזו ליישוב פרסם אוסישקין ביפו בתמוז תרס"ג. הכרוז מסתיים כלהלן (ההדגשות — לא במקור):

ועתה הננו קוראים אליכם, אחים, את הקריאה הזאת: מי אשר ישובנו והסתדרותנו בארץ אבותינו יקרים בעיניו, יבוא לעזרתנו לעשות את האספה הכללית גדולה וחשובה גם בכמותה וגם באיכותה למען תהיה ראויה להניח את אבן הפנה של האורגניזציה המקפת העתידה, שבה גורל ישובנו ועתידו תלויים.

הסתדרו, אחים, ואלהי ציון יהיה בעזרנו!

בשם כל חברי א"מ אוסישקין

'הסתדרות הישוב' לא תאריכה ימים, אבל המלה

הסתדרות נתקבלה עד מהרה בעיתונות הארץ-ישראלית (שהסתייגה תחילה במיקצת משם זה והעדיפה מסדרה³, ובעיתוני חו"ל, "הצפירה", "המליץ", "השילוח" וכו' וכל הא-

3. במילונו של א' בן יהודה אין באות ה' המלה הסתדרות.

היא הובאה רק באות ס', ערך סדר. גם המלה מסדרה איננה שם, אבל הכרך השני של מילון בן יהודה מוקדש "לכבוד סגן הנשיא של המסדרה הציונית".

גודות הגדולות ובכללן 'האורגניזציה הציונית' החלו להיקרא מאז הסתדרות. הסתדרות העובדים הכללית נוסדה כידוע כמה שנים אחר כך, בתרפ"א.

ח. תזמורת ומנגינה

את המלה המחודשת תזמורת ואת המלה המקראית מנגינה קבע א' בן־יהודה תחילה לעניינים אחרים. בחוברתי על "חידושי המלים של אליעזר בן יהודה" ("לשוננו לעם" קיד—קטו) סיפרתי (בע' מג—מד) על תולדותיהן של שתי מלים אלה, כפי ששמעתי מפי חמדה בן־יהודה. עתה, לאחר עיון ובדיקה, ניתן להעמיד את הדברים על דיוקם. תחילה, בתרנ"ג, נקבעה המלה תזמורת לעניין קונצרט. ב"האור" מכ"ח במרחשוון אתתכ"ד לחורבן כותב א' בן־יהודה:

ככה נאנסנו בגליוננו הקודם לחדש השם תזמורת, על משקל תלבושת, להמושג קונצרט. כולנו יודעים מה זה. אך ישמעו נא הקוראים איך תרגם המלה הזאת בעל ספר המלים הידוע החכם שטיינברג: מנגינה בהיכלי עונג. והנה מלבד שלהמלה 'מנגינה' יש קצת כוונת היתול, ומלבד שהפועל נגן הוא דוקא בכלי ולא בפה, וכונצרט הוא גם בפה...

בכסלו תרנ"ו נוסדה מקהלת הנוגנים בראשון לציון "ובראשם רבם האדון בוריס אסוביצקי", ואלה אימצו להם מיד את השם תזמורת. כותבת חמדה בן־יהודה בספר ראשון לציון בעריכת דוד יודלביץ במאמרה "ראשון לציון של בן־יהודה", ע' 238:

בראשון לציון נוסדה התזמורת הראשונה, ובן-יהודה קורא לה בשם "מנגינה" ופרי מנגינותיה בשם "תזמרת"; אך לראשון לציון אין פנאי לבדוק אף בציצית הלשון, ראשון לציון חיה את חיקה העברים במלואם, אין זמן לחשב למה כוון בן-יהודה בשתי המלים החדשות אשר זרק בעתונו, וקוראים לקבוצת כלי זמר בנגינתם "תזמרת" ולקטעים שהם משמיעים — "מנגינה". בן יהודה רואה זאת וצוחק, ואומר: "הם יותר חזקים ממני, יהי כך".

דבריה של חמדה בן יהודה אינם תואמים את דברי בן יהודה שהובאו לעיל, וכנראה שינה את טעמו גם בענין מנגינה, שהתנגד לו תחילה. מעיון בעיתונות הישוב של אותו זמן מתברר, שייסוד התזמורת בראשון לציון קבע במובהק את משמע המלה תזמורת כאורקסטרה ושמשך שנים שימשה המלה מנגינה לענין קונצרט. כך למשל מסופר ב"השקפה" מיום ה' שבט אתתל"א לחורבן (תר"ס) על "המנגינה".

- וזהו הפרוגרם של המנגינה: מחלקה א' 1. המזמור הלאומי... התזמורת. (2) קרמן — פנתויה להאופירה של ביזה — והנ"ל. (3) הדלקת נרות חנוכה... (4) פייסטה... (5) שיר הומור... וכו'.

ט. תעמולה

ב"איגרת פתוחה" ב"המליץ" מכ"ט בתמוז תרס"ג מסביר העורך לקורא:

לה' שיפ"ז במ. אגימציא היא הערה.

איזה עמל נחוץ, לכן תקרא היום בשם "תעמולה".
ובסמוך לכך ב"הצפירה" מכ"ד תמוז תרס"ג ברשימתו
"בגלגול השני", מסיפורי אחד הפועלים העבריים בווינא,
כותב ראובן בריינין:
ובעדנא דרתחא היה מרבה לנדב לצרכי
התעמולה...

י. תערוכה

המלה תערוכה הומצאה בעיתונות הארץ-ישראלית
מספר חודשים לפני פתיחת התערוכה הגדולה בשיקגו לרגל
מלאות 400 שנה לגילוי אמריקה. ב"האור" מכ"א חשון תרנ"ג
מסופר, כי "מלאכת הבניינים הגדילו להתערוכה הזאת אשר
תפתח ביום א' מאי 1893".

כל הידיעות ב"האור", לפני התערוכה ובימי קיומה,
מדברות על תערוכה. אבל ב"הצפירה" מ"ז במאי 1893:

טשיקאגא 19 אפריל (1 מאי). הנשיא קלעוועלאנד
והמיניסטרים שבאו הנה לפתיחת שערי המערכה
הכוללת נתקבלו בכבוד גדול...

גם בגליונות הבאים מדובר על "המערכה הכוללת"
או "היכלי המערכות" או "קבוץ מערכות", "שערי המצבה",
"שערי המערכה הגדולה" ... רק בעיתונות של ארץ ישראל
לעולם מלה אחת ויחידה: תערוכה.

יא. מיהות וזהות

במדור "הלשון", ב"השקפה" מ"ט אדר א' תתל"א
לחורבן (תר"ס), מפרסם העורך, א' בן-יהודה, רשימה בשם

”מִיְהוּת, זְהוּת” (כך, מְנוקֵד), וְבֵה הוּא מְעִיר, שְׂמַצָּא :

”יְצִירָה יִפֵּה בְלִשׁוֹן, טְבוּעָה בְחוּתֵם עֵבְרִיּוֹת
בְּחִרְיֹת רַבָּה... בְּחִשְׁבוֹן הָאֲחֵרוֹן שֶׁל בִּיה”ח ”שֶׁעַר
צִיּוֹן” בִּיפּוֹ... אֶת הַמוֹשֵׁג שִׁתְּגַה הַלּוּעֵז בְּמִלָּה
אִי־דִנְתִיטָה (identité) ... בְּתִיבָה חֲדָשָׁה ”מִיְהוּת”...
וְאוֹדֵם לֹא לִכֵּל גּוֹנֵי הַמוֹשֵׁג הַזֶּה תִּסְפִּיק הַמִּלָּה ’מִיְהוּת’,
יֵעָן יֵשׁ שֶׁנִּצְרָךְ דּוֹקָא הַחִיּוּב, כִּי אִישׁ פְּלוֹנִי אֹו
דְּבַר פְּלוֹנִי זֶה הוּא שְׂאֵנּוּ רוֹצִים. לְתִרְגָּם הַצַּד הַזֶּה
שֶׁל הַמוֹשֵׁג נוֹכַל לִבְנֹת שֵׁם מְקָרָה זְהוּת”.

י.ב. פֶּתַב

בְּסִפֵּר ”יִשְׂרָאֵל לְאַרְצוֹ וּלְלִשׁוֹנוֹ” לְאַלְיַעֲזָר בֶּן יְהוּדָה,
קוֹבֵץ מֵאַמְרֵיו עַד לְהוֹפְעַת עֵיתוֹנו ”הַצְּבִי” (סוּדְרָה, הוֹעֵרָו
וְהוֹצֵאוּ בַּפֶּעַם הָרֵאשׁוֹנָה ע”י אִיתְמַר בֶּן אֲבִי, אֱלוּל תְּרַפ”ט),
הוֹבֵא הַמֵּאמֵר ”יֵשׁ תְּקוּהָ”, שֶׁנִּדְפַס בְּ”מִבְּשֶׁרֶת צִיּוֹן” חוֹבֵב ד’,
יְרוּשָׁלַיִם, שְׁנַת תְּרַמ”ד. שֵׁם בַּע’ 171, בְּשׁוּרָה הַשְּׁנִיָּה שֶׁל
הַמֵּאמֵר :

”וְאֵם אִמַּת נִכּוֹן הַדְּבַר וְלֹא שְׂמוּעַת שׁוֹא הִיא
כְּשְׂמוּעוֹת אֲשֶׁר יִקְלְטוּ כֶּתְבֵי מִכְתָּבֵי הָעֵתִים לַפְּעָמִים
מֵהָאוִיר...”

מְעִיר לְמִלָּה כְּתָבִי הַמְהִדִּיר א’ בֶּן-אֲבִי : ”הַמִּלָּה
כְּתָב, לְהַבִּיעַ בֵּה אֶת הַמוֹנָח Correspondant לְעֵתוֹנוֹת, הִיא
אַחַת יְצִירוֹתָיו הַכִּי רֵאשׁוֹנוֹת שֶׁל בְּנֵי-יְהוּדָה, וְרַק כַּחֲצֵי שָׁנָה
אַחֵר כֵּן, עִם יְצִירַת ”הַצְּבִי”, יִצַּר אֶת הַמְּלִים עֲתוּן, עוֹרֵךְ,
וּמְעַרְכַּת”.

שם בע' 76 בהערה על המלה 'הדירעקטור' במאמר
 "דגל הלאומיות", שנכתב בפאריו ונדפס ב"המגיד", ירחי
 אלול—תשרי תר"ם—תרמ"א, כותב המהדיר א' בן-אב"י:
 "בימים ההם לא יצר עדין את המלה מנחל למושג Directeur
 והנהלה למושג Direction. רק עם מינוי דבורה אשתו
 למשרת מורה בבית הספר לבנות אשר לחכ"ח נוצרו שתי
 מלים אלו, שהיו במהרה לקנין הכללי".

דב סדן

"כל ולך" ו"הכל בכל"

נפתח בפסקה של שלום עליכם, שכך לשונה: "און עס
 שטעלט זיך מיר פאַר, אָז איך האָב אוועקגעוואָרפן דאָס
 דאָרף, פאַרקויפט די בהמלעך, מיט פערד און וועגעלע, מיט
 הכל בכל און בין אוועקגעפאָרן אין שטאָט, און בין געוואָרן
 ביי מיין פדהצורן פריער משגית, דערנאָך קאַסיר, דערנאָך
 כל ולך איבער אלע זיינע פאָדראָדן און דערנאָך א שותף
 צו זיינע געשעפטן, גלייך מיט אים" (טוביה דער מילכיקער,
 פרק טוביה פאָרט קיין ארץ-ישראל). וכך דיוקה של הפסקה:
 ודומה עליי, כי זרקתי [הנחתי, נטשתי] את הכפר, מכרתי את
 הבהמות, עם [=לרבות] הסוס והעגלה, עם [=לרבות] הכל
 בכל, ונעשיתי אצל פדהצור שלי תחילה משגית, אחר כך
 גובר, אחר כך כל ולך על כל קיבולותיו, ואחר כך שותף לכל
 עסקיו, שווה עמו [=לו]. מתוך הדברים מסתבר, כי כל ולך